

Стельмах А. С.,

здобувачка,

Бердянський державний педагогічний університет,  
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент С. М. Глазова

## ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБСЦЕННОЇ ЛЕКСИКИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

У стародавні часи, коли люди дотримувалися всіляких табу й вірили в те, що за вимовляння заборонених слів їх уразить грім, лихословів, швидше за все, було небагато. Зате щоразу, коли стара система цінностей давала тріщину, з'являлися люди, котрі пересипали свою мову найбруднішими словами, аби підкреслити своє презирство до застарілих норм. Ті ж, хто наважувався лихословити публічно, явно претендували на роль бунтівників і нищівників, що деколи приносило їм відомість, популярність, багатство і навіть шану [8].

Які б канони ми не встановлювали задля розвитку, удосконалювання та очищення нашої літературної мови, дійсність створює свої умови і наносить значний відбиток на всі сфери нашої діяльності, в тому числі й на культуру спілкування. Тому викоренити ненормативну лексику з усіма її яскравими специфічними особливостями неможливо. Це робить актуальним дослідження, які допомагають не лише вивчити сучасні тенденції розвитку мови, а й простежити динаміку соціального розвитку та його реакції на сучасну дійсність.

Останніми роками сумбурність у визначеннях різних понять такої мови зникла й дослідники змогли охарактеризувати істотні ознаки та відмінності просторіччя, суржику, сленгу та інших різновидів ненормативної лексики.

Адже в соціальних мережах зустрічаються дискусії щодо походження лайливих слів, їх приналежності до культури різних народів. А закономірності побутування подібної лексики серед підлітків та молоді актуалізує не лише психологічний аналіз її впливу на особистість, а й дослідження сутності обсценної лексики та її функційної ролі для мовців і реципієнтів. Відповідно обсценна лексика потребує ретельного вивчення, що й свідчить про **актуальність** обраної теми дослідження.

**Мета** – визначити особливості функціонування обсценної лексики в художній літературі.

Дослідник В. Костомаров зазначає, що останніми десятиліттями мова художньої літератури «різко демократизувалася, звільнилася від суворих пуристичних рамок, оновила свій лексичний і фразеологічний склад, інтерналізувалася й динамізувалася. Замість нормативного стандарту,

орієнтованого на зразки класичної «соцреалістичної» художньої прози, на передній план тепер висувається стихія живої мови (жаргони, аргі і суржик, вульгаризми, сленг)» [5, с. 280].

Ненормативна лексика стала невід'ємним елементом творчості багатьох письменників. Дослідниця Е. Боева відзначає, що «на тлі зниженої лексики гостріше відчувається іронія Ю. Андруховича, метафоричність О. Забужко, сарказм С. Жадана, аморальність Л. Дереша, відвертість І. Карпи» [3; 1; 2]. Така манера письма, яку оцінили читачі й критики, дає можливість говорити про статус письменника. І цікавим є той факт, що ненормативна лексика, яка присутня у творчості багатьох сучасних українських авторів, відіграє не останню роль у його формуванні. Саме свідомий відхід від стандартів, зумисна деконструкція канону сучасної української художньої літератури формує статус його авторам.

Очевидно, що письменники розуміють невід'ємність нецензурної лексики від живого мовлення соціуму. А тому, прагнучи відповідності мовним особливостям реципієнтів, відтворюють специфіку спілкування героїв, враховуючи усі мовно-літературні тенденції в суспільстві. Тому, аналізуючи художні твори, у яких активно використовується нецензурна лексика, ми також розширимо пізнання про мовну ситуацію населення загалом.

В українському філологічному науковому просторі подібна лексика досліджена недостатньо. Тому точного визначення та класифікації лайливої лексики немає. Натомість вона активно вивчається російськими дослідниками. Так на позначення лайливої лексики науковці використовують термін «інвективна лексика». Дослідниця В. Носова трактує інвективи як «знижені лексичні одиниці, що порушують літературну норму й виражають негативні емоції мовця, насамперед, у конфліктній комунікації. При цьому адресант має на меті образити, принизити, девалоризувати опонента або продемонструвати негативну оцінку предмету мовлення» [7, с. 11]. Російський дослідник Б. Шарифуллін пропонує також вживати термін «обсценна лексика», трактуючи його як «брудна або непристойна лексика» [10, с. 111].

Вітчизняна дослідниця М. Ткачівська говорить про **обсценну лексику** як про «мовне табу, що містить негативну енергію, від якої звільняється мовець, перекладаючи її на плечі реципієнта» [9, с. 51]. Таке визначення, очевидно, з'явилося внаслідок досліджень психологів впливу лайливих та матірних слів на адресанта та реципієнта. Проте трактування лексичного значення обмежується співставленням різних видів ненормативної лексики. Так, наприклад, Л. Ставицька зазначає, що «поняття «обсценна лексика» ширше за поняття «матірня лексика»: друге – складник першого. Усі матизми та їх похідні можна назвати обсценізмами. Проте обсценізми типу *ср\*ка, гі\*нюк*

не є матом» [8, с. 20]. Враховуючи це, вважаємо доцільним більш детально дослідити особливості вживання цього різновиду нецензурної лексики, зокрема в художній літературі.

Щодо місця в художніх творах обценної лексики наукових праць практично немає. Здебільшого вона згадується в контексті ненормативної лексики. Але, на нашу думку, потребує окремої уваги. Адже ця лексика має специфічні особливості, не притаманні іншим різновидам нецензурних слів. Терміни «лайлива лексика» і «обценна лексика» науковці часто трактують як ті, які взаємно перетинаються, але не повністю ідентичні. **Лайка** – це образливі, лайливі слова, тоді як обценна лексика – це табуйовані, грубі вирази. Головна ознака, яка нерозривно зв'язує дві ці лексичні групи – емоційно-експресивна реакція на несподівані і неприємні події, слова, дії і т. п.

На офіційному сайті доктора медицини Уляни Супрун міститься стаття про користь обценної лексики та лайки. Автори назвали чимало аргументів «за» подібній лексиці і стверджують, що її використання позитивно впливає на здоров'я тих, хто нею користується. Крім того, вони впевнені, що «вживання матюків в спілкуванні в низці випадків вказує на близькість людей і хороший емоційний контакт між ними. Коли колеги починають між собою матюкатися, значить, вони стали командою – такі дослідження» [4]. Але автори наголошують, що в офіційних промовах така лексика сприймається як некомпетентність. Тому, можна зробити висновки, що лайлива й обценна лексика не обов'язково є ознакою неосвіченості чи низького культурного рівня мовця, а лише характеризується розмовним стилем мовлення.

Проблема типологізації обценної лексики також представлена переважно серед наукових праць російських дослідників. Найбільш детальну структуру запропонував російський дослідник В. Мокієнко у своїй роботі «Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное» [6]. Серед українських дослідників подібних робіт ми не виявили. Також відкритим залишається питання ролі обценної лексики в художніх творах. Адже, як і інші види нецензурної лексики, обценна також присутня у творах як російських так і українських письменників. Її роль не обмежується дослівною передачею прямої мови героїв. Нецензурна лайка може вживатися для відтворення атмосфери карнавалу, пародіювання героїв, створення відповідних образів, надання специфічного емоційного навантаження.

Отже, обценна лексика являє собою широкий пласт для наукових досліджень, оскільки її використання як у суспільстві, так і в художній літературі доволі поширене. Цей різновид нецензурної лексики творить культуру спілкування українців, впливає на загальну картину розвитку мовленнєвої ситуації.

## Література

1. Алексеева Л. О., Глазова С. М. Метафоричні конструкції у мовотворчості символістів як типовий вияв синестезії. Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук: *матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 18–19 жовтня 2019 р.* Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. С. 7–11.
2. Глазова С. М. Комунікативний аспект дослідження пояснення в діалогічному контексті. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи*: зб. статей IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 7–8 листопада 2019 р.). Полтава: Астроя, 2019. С. 69–73.
3. Боева Е. В. Засоби неввічливості в сучасному прозовому дискурсі. *Записки з українського мовознавства*. 2016. Вип. 23. С. 196–203.
4. Супрун У. В чому користь ненормативної лексики. Блог Уляни Супрун. URL : <https://suprun.doctor/kultura/v-chomu-korist-nenormativnoyi-leksiki.html?=&page=706> (дата звернення: 20.10.2020).
5. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: из наблюдений над языковой практикой масс-медиа. Москва: Златоуст, 1999. 280 с.
6. Мокиенко В. М. Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное. *Русистика*, 1994. № 1/2. С. 50–73.
7. Носова В. Н. Французская инвективная лексика в прагмалингвистическом и коммуникативно-дискурсивном аспектах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.05. Воронеж, 2011. 24 с.
8. Ставицька Л. О. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ: Критика, 2008. 453 с.
9. Ткачівська М. Р. Мовні «заплави» або лихослів'я (перчений хліб перекладача). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2004. № 3. С. 50-57.
10. Шарифуллин Б. Я. Обценная лексика: терминологические заметки. *Речевое общение*. Красноярск, 2000. Вып. 1(9). С. 108–111.